

Звірковський І. В., Іржавська А. П.

**РОСІЙСЬКЕ САМОДЕРЖАВСТВО МІЖ
РЕФОРМАМИ І РЕВОЛЮЦІЯМИ (1894–1917 РР.)**

Навчально-методичний посібник

Черкаси – 2015

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ІНІ історії і філософії

Кафедра всесвітньої історії

Звірківський І. В., Іржавська А. П.

**РОСІЙСЬКЕ САМОДЕРЖАВСТВО МІЖ РЕФОРМАМИ І
РЕВОЛЮЦІЯМИ (1894–1917 РР.)**

Навчально-методичний посібник

Черкаси – 2015

УДК 94(470+571)«1894/1917»(0758)
ББК 63.3(4Рос)53д73-1
З 43

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Національного університету харчових технологій
О. З. Силка

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
О. І. Овчаренко

Науковий редактор:

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої
історії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
О. Г. Перехрест

Звірко́вський І. В.

З 43 «Російське самодержавство між реформами і революціями
(1894–1917 рр.)» : навчально-методичний посібник / І. В.
Звірко́вський, А. П. Іржавська. – Черкаси : Вид-во АММО, 2015. –
38 с.

ББК 63.3(4Рос)53д73-1
УДК 94(470+571)«1894/1917»(0758)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 8 від
29.04.2015 р.)*

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Спецкурс з історії Росії «Російське самодержавство між реформами і революцією (1894–1917 рр.)» має науково-теоретичне та практичне значення у процесі підготовки спеціаліста-історика. Тематика спецкурсу дає змогу опанувати одну зі складових частин всесвітньої історії.

1.1 Мета спецкурсу полягає в ознайомленні з основними закономірностями розвитку буржуазної цивілізації в Росії.

1.2. Завдання. Опанувавши спецкурс, спеціаліст повинен знати основні чинники формування внутрішньої політики Росії в 1894–1917 рр.: поступальний, економічний розвиток, зміни в соціальній структурі суспільства, рівень розвитку суспільної думки та руху тощо.

Необхідні знання та навички опановуються студентами шляхом проведення з ними навчальних занять у формі лекцій, семінарських занять, а також індивідуальних занять, консультацій і самостійної роботи (в присутності й під керівництвом викладача та позааудиторно).

1.3. Міждисциплінарні зв'язки. Спецкурс органічно пов'язується з усіма історичними дисциплінами, а саме з «Етнологією», «Етносоціологією», «Антропологією», «Психологією», «Етнодемографія» та інші. Вони дають можливість розширити теоретичні знання та набути практичні навички у сфері організації й проведення наукової діяльності.

1.4. Знання та вміння. Опановуючи спецкурс «Російське самодержавство між реформами і революцією (1894–1917 рр.)», студенти повинні засвоїти передбачені програмою знання, а саме:

- працювати з історичними, етнографічними, антропологічними джерелами;
- опрацювати географічної та тематичної карти;
- вміння здійснювати компаративний аналіз наукової літератури з проблеми;
- вести наукову дискусію, опираючись на вагомі аргументи;
- робити висновки та узагальнення з опрацьованого матеріалу.

Знання з історії російського самодержавства сприятимуть удосконаленню науково-дослідницьких навиків студентів, уміння працювати з науковою літературою та іншими джерелами і матеріалами.

Згідно навчального плану спецкурсу «Російське самодержавство між реформами і революцією (1894–1917 рр.)» вивчається в обсязі 90 годин: 14 годин – лекції, 16 годин – семінарські заняття, 30 години – самостійна робота, 30 години – індивідуальна робота. Порядок вивчення курсу визначено робочою програмою.

Робоча програма розрахована на студентів п'ятого курсу денної та заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст».

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної (модульно-рейтингової) системи організації навчального процесу у вищих закладах освіти.

Починаючи вивчення спецкурсу, необхідно, перш за все, ознайомитися зі змістом програми, що дозволить зрозуміти структуру і внутрішню логіку спецкурсу. Під час роботи над кожною темою рекомендується керуватися вказаним розділом у програмі, відповідними питаннями для самоконтролю в обсязі загальної програми, використовуючи рекомендовану літературу.

1.5. Зміст тем дисципліни

Тема 1. Вступ. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу. Головні напрямки та етапи внутрішньої політики царизму кінця XIX ст. – початку XX ст. Основні фактори впливу на формування внутрішньополітичного курсу самодержавства. Огляд літератури та джерел проблеми.

Тема 2. Від реформ до контрреформації (80-ті – початок 90-х рр. XIX ст.). Наростання соціальної напруги в країні на межі 70–80-х рр. XIX ст. Революційні та опозиційні рухи. Криза самодержавної влади. Превентивні заходи уряду. Модернізація державних силових структур. Тимчасовий генерал-губернаторства. Верховна розпорядча комісія. «Конституція» М. Т. Лоріс-Мелікова. Трагедія царя-визволителя. Цар-миротворець та його радники. «Свята дружина». Маніфест про посилену та надзвичайну охорону. Питання Земського собору. Кадрові переміщення в уряді. Контрреформи – спроба обмеження характеру і дії буржуазних реформ 60–70-х рр. Фінансова та економічна політика уряду. М. Бунге, Е. Вишнеградський. Політика в галузі освіти та преси. Національна політика внутрішньої колонізації. Підсумки внутрішньої політики самодержавства

Олександра III.

Тема 3. Внутрішня політика самодержавства на межі століть (кінець XIX – початок XX ст.). Самодержавство Миколи II. Проекти державної перебудови. Економічна політика уряду: від фрітредерства до протекціонізму. Система С. Ю. Вітте: напрямки і перспективи. Внутрішньополітичний курс В. К. Плеве. Проекти децентралізації державного управління. Русифікаторські амбіції уряду. Загострення аграрно-селянського питання. Провал урядової політики з робітничого питання. Перехід до політики лавірування. П. Д. Святополк-Мирський і ліберальна опозиція. Розрив з лібералами. Криза внутрішньої політики напередодні першої російської революції.

Тема 4. Перша Російська революція і модернізація політичного ладу. Революція і самодержавство. Пошуки шляхів виходу з революції: диктатура чи поступки? Акти 18 лютого 1905 р. Булігінський проект. «Конституція» 17 жовтня. «Маніфест» 3 листопада 1905 р. Створення об'єднаного уряду. С. Ю. Вітте – перший «конституційний» прем'єр-міністр. Революція і дворянство. Народне представництво в політичній системі Росії. Російський «парламент» та його діяльність. Кабінет Столипіна і програма умиротворення Росії. Уроки революції.

Тема 5. Столипінська «реакція». Третьочервневий державний переворот: розпуск Державної думи другого скликання, новий виборчий закон. Розстановка політичних сил. Столипін і III-я Дума. Наведення порядку в країні. Стратегія реформаторської діяльності П. А. Столипіна. Новий курс в економічній політиці самодержавства.

Тема 6. Катастрофа самодержавства Миколи II.

«Кривавий» четвер. Нове революційне піднесення. Росія в світовій війні. Основні внутрішньополітичні завдання. Криза внутрішньої політики. Распутінщина. Династична «змова». Крах самодержавства.

2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. ТРУДОМІСТКІСТЬ КУРСУ

Семестр	Кількість навчальних тижнів	Кількість годин на тиждень	Розподіл годин											
			Усього	Кількість кредитів	Кількість кредитів за ECTS	Аудиторні							Самостійна робота	Індивідуальна робота
						Лекції	Практичні	Семінари	Лабораторні	Контрольні	Консультації	Усього		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	12	13	14	15
9	20	2	90	1		14		16				30	30	30
Разом			90	1		14		16				30	30	30

2.2. СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ ГОДИН ЗА ТЕМАМИ КУРСУ

Робоча програма курсу.
(стаціонарна форма навчання)

Всього: 9 година з них:

Лекції – 14 годин

Семінарські заняття – 16 годин

Самостійна робота – 30 години.

Індивідуальна робота – 30 години

№ п/п	Назва теми	Усього годин	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота	Форма контролю
-------	------------	--------------	--------	---------------------	-------------------	----------------------	----------------

Змістовий модуль № 1								
1.	Тема 1. Вступ. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу.	9	2	2	3	2	Співбесіда на консультаціях.	
2.	Тема 2. Від реформ до контрреформації (60-ті – початок 90-х рр. ХІХ ст.)	24	4	4	7	6	Опитування на семінарському занятті.	
3.	Тема 3. Внутрішня політика самодержавства на межі століть.к (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)	12	2	4	6	6	Перевірка рефератів. Опитування на семінарському занятті.	
4.	Тема 4. Перша російська революція і модернізація політичного ладу.	12	2	2	4	5	Співбесіда на консультаціях. Опитування на семінарському занятті.	
5.	Тема5. Столипінська «реакція».	12	2	4	4	5	Перевірка рефератів. Контрольні роботи. Опитування на семінарському занятті.	
6.	Тема 6. Катастрофа самодержавства Миколи ІІ.	12	2		6	6	Співбесіда на консультаціях.	

							ях. Опитування на семінарсько му занятті. Перевірка рефератів. Контрольні роботи. Опитування на семінарсько му занятті.
Разом		90	14	16	30	30	Залік

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Лекція № 1

Вступ. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу.
(2 год.)

Логіка викладу:

1. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу.
2. Радянська і сучасна періодизації проблематики.
3. Історіографія та джерельна база проблеми.
4. Головні напрями та етапи внутрішньої політики царизму кінця XIX – початку XX ст.

Лекція № 2–3

Від реформ до контрреформ (60-ті – початок 90-х рр. XIX ст.).
(4 год.)

Логіка викладу:

1. Наростання соціальної напруги в Росії на межі 1870–1880 рр.
2. Модернізація державних силових структур.
3. Положення про посилену та надзвичайну охорону.
4. Маніфест про непорушність самодержавства.
5. Питання Земського собору.
6. Національна політика внутрішньої колонізації.

7. Підсумки внутрішньої політики самодержавства Олександра III.

Лекція № 4

Внутрішня політика самодержавства на межі століть.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Самодержавство Миколи II.
2. Проекти державної перебудови.
3. Економічна політика уряду: від фрітредерства до протекціонізму.
4. Проекти децентралізації державного управління.
5. Русифікаторські амбіції уряду.
6. Криза внутрішньої політики напередодні першої російської революції.

Лекція № 5

Перша російська революція і модернізація політичного ладу.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Революція і самодержавство.
2. Пошуки шляхів виходу з революції: диктатура чи поступки?
3. Акти 18 лютого 1905 р. «Конституція» 17 жовтня.
4. Маніфест 3 листопада 1905 р.
5. Створення об'єднаного уряду. Революція і дворянство.
6. Народне представництво в політичній системі Росії. Уроки революції.

Лекція № 6

Століпінська «реакція».

(2 год.)

1. Третьочервневий державний переворот: розпуск Державної думи другого скликання, новий виборчий закон.
2. Розстановка політичних сил. Наведення порядку в країні.
3. Стратегія реформаторської діяльності П. А. Століпіна.
4. Конституційна криза. Крах Століпіна.
5. Новий курс в економічній політиці самодержавства.

Лекція № 7

Катастрофа самодержавства Миколи II.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. «Кривавий» четвер.
2. Нове революційне піднесення.
3. Росія в світовій війні.
4. Основні внутрішньополітичні завдання. Криза внутрішньої політики. Крах самодержавства.

Джерела

1. Берв-Флеровський В. В. Положение рабочего класса в России / В. В. Берв-Флеровський. – М., 1938.
2. Валуев П. А. Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел / П. А. Валуев. – М., 1961. – Т. 1–2.
3. Витте С. Ю. Воспоминание : в 3 т. / С. Ю. Витте. – М., 1960.
4. Волков А. А. Около царской семьи / А. А. Волков. – М., 1997.
5. Государственные деятели России глазами современников. Александр II. – М., 1995.
6. Дневник императора Николая II. – М., 1991.
7. Дневник кн. Святополк-Мирского за 1904–1905 гг. – М., 1965.
8. Конец крепостничества в России : документы, письма, мемуары, статьи. – М., 1994.
9. Калинычев Ф. И. Государственная дума в России : сб. документов и материалов / Ф. И. Калинычев. – М., 1957.
10. Монархия перед крушением. 1914–1917 : бумаги Николая II и др. документы. – М., 1927.
11. Отмена крепостного права : доклады министра внутренних дел о проведении крестьянской реформы (1861–1862). – М. ; Л., 1950.
12. Победоносцев К. П. Письма Победоносцева к Александру II / К. П. Победоносцев. – М., 1925–1926. – Т. 1–2.
13. Программы политических партий России конца XIX – начала XX в. – М., 1995.
14. Российский императорский дом. Дневник. Письма. Фотографии. – М., 1992.
15. Столыпин П. А. «Нам нужна великая Россия...» : полн. собр. речей в Государственной думе и государственном совете. 1906–1911 / П. А. Столыпин. – М., 1991.
16. Энгельгардт А. Н. Из дневника. 12 писем. 1872–1887 / А. Н. Энгельгардт. – М., 1960.

Література

1. Аврех А. Я. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. – М., 1991.
2. Власть и реформы. От самодержавия к советской России. – СПб., 1996.
3. Данилов Ю. Н. На пути к крушению: очерки из последнего периода русской монархии / Ю. Н. Данилов. – М., 1992.
4. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., 1983.
5. Зайончковский П. А. Отмена крепостного права в России / П. А. Зайончковский. – М., 1968.
6. Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов / П. А. Зайончковский. – М., 1964.
7. История России XIX – начало XX вв. – М., 1998.
8. Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX вв.) / Ю. И. Кирьянов. – М., 1979.
9. Ксенофонтов И. Н. Георгий Гапон: вымысел и правда / И. Н. Ксенофонтов. – М., 1996.
10. Королёва Н. Г. Первая российская революция и царизм / Н. Г. Королёва. – М., 1982.
11. Лаверычев В. Я. Государство и монархия в дореволюционной России / В. Я. Лаверычев. – М., 1982.
12. Ленин В. И. Развитие капитализма в России / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1967. – Т. 3.
13. Рындзюнский П. Г. Утверждение капитализма в России / П. Г. Рындзюнский. – М., 1978.
14. Соловьев А. М. Промышленная революция в России в XIX в. / А. М. Соловьев. – М., 1990.
15. Симонов М. С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции / М. С. Симонов. – М., 1987.
16. Чернуха В. Г. Крестьянский вопрос в правительственной политике России (60–70 годы XIX в.) / В. Г. Чернуха. – М., 1971.
17. Шелохаев В. В. Либеральная модель переустройства России / В. В. Шелохаев. – М., 1996.
18. Эйдельман Н. Революция сверху / Н. Эйдельман. – М., 1989.

Семінарське заняття № 1

Тема: Вступ. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу
(2 години)

План

1. Актуальність, завдання та проблеми спецкурсу.
2. Головні напрямки та етапи внутрішньої політики царизму кінця XIX – початку XX ст.
3. Основні фактори впливу на формування внутрішньополітичного курсу самодержавства.
4. Історіографія та джерельна база проблеми.

Контрольні завдання до семінарських занять:

1. Визначте основні напрямки та етапи внутрішньої політики царизму кінця XIX – початку XX ст.
2. Назвати основні фактори впливу на формування внутрішньополітичного курсу самодержавства та розкрити їх суть.
3. Проаналізуйте джерельну базу та монографічну літературу з проблеми теми.

Методичні рекомендації до семінарських занять

Розкриваючи питання семінарського заняття, необхідно назвати та узагальнено охарактеризувати самостійні галузі історичного знання (економічна історія, політична, соціальна, громадянська, воєнна, історія держави і права тощо). Функції історичної науки (пізнавальна, практично-політична, світоглядна, виховна). Предмет і завдання спецкурсу («Російське самодержавство між реформами і революцією (1894–1917 рр.)»), його місце в системі історичних дисциплін. Хронологія історії та існуючі в науці хронологічні системи.

Установити зміст поняття «методу» дослідження. Методологічна наука. Розкрити природу формаційного, цивілізаційного, геополітичного, теологічного, змішаного та інших методів історичних досліджень. Означити поняття «принципу» дослідження. Розтлумачити принципи історизму, об'єктивності, альтернативності тощо.

З'ясувати поняття «історичного джерела» та розкрити роль історичних джерел у дослідженні історії. Охарактеризувати основи джерелознавчої науки. Класифікація джерел та

характеристика їх видів. Дати тлумачення поняття «історії історичної науки». Дореволюційна, радянська та сучасна історіографія. Проаналізувати напрямки та етапи внутрішньої політики царизму кінця XIX – початку XX ст. Розкрити фактори впливу на формування внутрішньополітичного курсу самодержавства.

Семінарське заняття № 2–3.

Тема: Від реформ до контрреформації (60-ті – початок 90-х рр. XIX ст.)

(4 години)

План

1. Наростання соціальної напруги в країні на межі 70–80-х рр. XIX ст.
2. Верховна розпорядча комісія. «Конституція» М. Г. Лоріс-Мелікова.
3. Контрреформи – спроба обмеження характеру і дії буржуазних реформ 60–70-х рр. XX ст.
4. Фінансова та економічна політика уряду.
5. Політика в галузі освіти та преси.
6. Національна політика внутрішньої колонізації.
7. Підсумки внутрішньої політики самодержавства Олександра III.

Реферати

1. М. Бунге.
2. Е. Вишнеградський.

Контрольні завдання до семінарських занять

1. Проаналізуйте політичну діяльність М. Г. Лоріс-Мелікова.
2. Розкрийте зміст контрреформ в Росії 80–90-х рр. XIX ст.
3. У чому суть фінансової та економічної політики російського самодержавства.
4. Розкрийте основні тенденції розвитку політики російського самодержавства в галузі освіти та преси.
5. Охарактеризуйте національну політику внутрішньої колонізації в Росії.
6. Проаналізуйте підсумки внутрішньої політики самодержавства.

Методичні рекомендації до семінарських занять

Визначити причини наростання соціальної напруги в країні на межі 70–80-х рр. XIX ст. Повноваження Верховної розпорядчої комісії. Розкрити зміст «Конституції» М. Г. Лоріс-Мелікова. Прослідкуйте етапи розвитку фінансової та економічної політики уряду. Проаналізуйте політику російського царизму в галузі освіти та преси. Суть національної політики внутрішньої колонізації.

Охарактеризуйте підсумки внутрішньої політики самодержавства Олександра III.

Семінарське заняття № 4.

**Тема: Внутрішня політика самодержавства на межі століть
(кінець XIX – початок XX ст.)**

(4 години)

План

1. Самодержавна політика Миколи II.
2. Система С. Ю. Вітте: напрямки і перспективи.
3. Загострення аграрно-селянського питання.
4. Урядова політика з робітничого питання.
5. Криза внутрішньої політики напередодні першої російської революції.

Реферати

1. В. К. Плєве.
2. П. Д. Святополк-Мирський.

Контрольні завдання до семінарських занять:

1. Визначте основні напрямки самодержавної політики Миколи II.
2. Основні напрямки і перспективи системи С. Ю. Вітте.
3. Розкрийте основи загострення аграрно-селянського питання.
4. Проаналізуйте урядову політику з робітничого питання.
5. Які чинники сприяли кризі в Росії у внутрішній політиці напередодні першої російської революції?

Методичні рекомендації до семінарських занять

Розкрити напрямки розвитку самодержавної політики

Миколи П. Діяльність С. Ю. Вітте. Означити причини загострення аграрно-селянського питання. З'ясувати тенденції розвитку урядової політики з робітничого питання.

Проаналізувати причини кризи внутрішньої політики напередодні першої російської революції.

Семінарське заняття № 5.

Тема: Перша російська революція і модернізація політичного ладу

(2 години)

План

1. Пошуки шляхів виходу з революції: модернізація чи поступки?
2. Акти 18 лютого 1905 р. Булігінський проект.
3. «Конституція» 17 жовтня. Маніфест 3 листопада 1905 р.
4. Російський «парламент» та його діяльність.
5. Кабінет Столипіна і програма умиротворення Росії.

Реферат

1. С. Ю. Вітте.

Контрольні завдання до семінарських занять:

1. Проаналізуйте акт 18 лютого 1905 р. і Булігінський проект та дайте їм оцінку.
2. Розкрийте зміст «Конституції» 17 жовтня та маніфесту 3 листопада 1905 р.
3. Визначте основні етапи розвитку російського «парламентаризму», дайте оцінку його діяльності.
4. Дайте історичну оцінку програми умиротворення Росії.

Методичні рекомендації до семінарських занять

Визначте шляхи виходу з революції в Росії 1905–1907 рр.: модернізація чи поступки. Зміст акту 18 лютого 1905 р. Дайте характеристику Булігінського проекту.

Розкрити значення «Конституції» 17 жовтня 1905 р. Проаналізуйте основні положення Маніфесту 3 листопада 1905 р. Прослідкуйте етапи розвитку та діяльності російського парламенту.

Розкрийте основний зміст програми «Умиротворення

Росії» кабінету Столипіна П. А.

Семінарське заняття № 6

(2 години)

Тема: Столипінська «реакція» та крах самодержавства Миколи II

План

1. Третьочервневий державний переворот: розпуск Державної думи другого скликання, новий виборчий закон.
2. Столипін і III Державна дума.
3. Стратегія реформаторської діяльності П. А. Столипіна.
4. Росія в Першій світовій війні.
5. Основні внутрішньополітичні завдання. Крах самодержавства.

Реферат

1. П. А. Столипін.

Контрольні завдання до семінарських занять:

1. Розкрийте причини третьочервневого державного перевороту.
2. Прослідкуйте стратегію реформаторської діяльності П. А. Столипіна.
3. Проаналізуйте роль Росії в Першій світовій війні.
4. Визначте основні внутрішньополітичні завдання Росії під час краху самодержавства.

Методичні рекомендації до семінарських занять

Визначте причини розпуску Державної Думи другого скликання. Розкрийте зміст нового виборчого закону. Проаналізуйте рішення III Державної Думи.

Дайте характеристику реформаторської діяльності П. А. Столипіна, наслідки реформи. Прокоментуйте цілі та задачі, які вирішувала Російська імперія в Першій світовій війні.

З'ясуйте і обґрунтуйте причини краху російського самодержавства.

3. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Самостійна робота студентів має за мету більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується з лекційним курсом і проводиться за усіма основними темами.

Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Форми організації самостійної роботи залежать від складності окремих тем та навчальних можливостей груп та студентів. Пропонуються наступні форми: самостійне опрацювання вказаної наукової літератури, її реферування, обговорення на колоквіумах, перевірка отриманих знань на контрольних роботах.

Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, рекомендованою літературою, науково-довідниковими виданнями, можливостями інтернету. Обов'язковою умовою самостійної роботи є застосування знань, набутих при вивченні інших тем курсу, а також інших історичних дисциплін. Важливим є посилення на історичні джерела та наукову літературу.

У процесі самостійної роботи слід проявляти творчість і вміння відстоювати власну точку зору. Основну увагу слід звертати на центральну проблему вивчення історії рідного краю – взаємозв'язок регіональної історії з загальноісторичними процесами, подіями і явищами.

3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які особливості характерні для економічного розвитку Росії в XIX ст.?
2. Які адміністративні перетворення відбувалися на початку XIX ст. в Росії? Як вони впливали на соціально-економічну сферу життя суспільства?
3. Які особливості історичного розвитку Росії зумовили своєрідність формування російського капіталізму?

4. Яке співвідношення існувало в російському суспільстві XIX ст. між становленням промисловості та сільського господарства?
5. Які два типи російських капіталістів сформувались в початкову епоху розвитку капіталізму?
6. Якими були умови життя російських робітників та селян в кінці XIX – на початку XX ст.?
7. В яких умовах відбувалось формування індустріально-технічної бази російського капіталізму?
8. Які заходи застосовувала держава для становлення приватного капіталу в Росії?
9. Які особливості розвитку державно-монополістичного капіталізму в Росії кінця XIX – початку XX ст.?
10. У чому полягала сутність столипінських реформ і які особливості російського суспільства ускладнювали втілення їх в життя?
11. Що можна сказати про основні підсумки столипінських реформ в економічному та політичному аспектах?
12. Які зміни відбувалися в системі організації влади на початку XIX ст.?
13. Що являв собою план реформ М. М. Сперанського?
14. Які соціально-економічні перетворення супроводжували відміну в 1861 р. кріпосного права?
15. Які події в політичному житті Росії сприяли такому особливому явищу в державній діяльності російського самодержавства, як почерговість реформ та контрреформ? У чому полягала своєрідність цього процесу?
16. Розкажіть про основні течії суспільно-політичної думки в Росії XIX ст.
17. У чому сутність основних протиріч в ідейних поглядах слов'янофілів та західників?
18. Яка роль революційно-демократичної ідеології в розвитку російського суспільства?
19. Розкажіть про основні етапи революційного народництва. Який вплив вони здійснювали на формування світогляду народних мас?
20. Як зароджувався робітничий рух в Росії в кінці XIX ст.?
21. Якими були форми боротьби з самодержавством?
22. Який вплив здійснив марксизм на суспільно-політичний рух в Росії?

23. Назвіть соціально-економічні та політичні причини, що викликали першу російську революцію 1905 р.
24. Назвіть основні події революції 1905 р.
25. Який демократичний орган керівництва революційною боротьбою створив пролетаріат?
26. Які основні партії і політичні течії виникли в Росії у 1905–1906 рр.?
27. Як здійснювала свою законотворчу роботу Державна Дума в період між революцією 1905 р. і лютневою буржуазно-демократичною революцією 1917 р.?
28. Якою була розстановка політичних сил у світі напередодні Першої світової війни?
29. Назвіть причини розв'язання Першої світової війни, її мету і характер.
30. Як можна охарактеризувати відносини Росії з її союзниками у війні з кайзерівською Німеччиною в 1914 р.? Яким був вплив цих відносин на становище на Східному фронті?
31. Які соціально-економічні та суспільно-політичні наслідки мала Перша світова війна для Росії?
32. Яке ставлення до Першої світової війни було в основних політичних партій та різноманітних верств населення?
33. Назвіть головні причини лютневої революції та її характер.
34. Яку позицію по відношенню до лютневої революції 1917 р. зайняли політичні партії?
35. В яких політичних умовах був створений Тимчасовий уряд?
36. Які політичні партії брали участь у формуванні Тимчасового уряду?
37. Як виникло двовладдя в Росії 1917 р.?
38. Як в період двовладдя різноманітні політичні партії боролись за вплив на народні маси?

**Порядок оцінювання знань та визначення рейтингу студента
за кредитно-модульною системою організації навчального
процесу**

1. Основні терміни і визначення

Поточно-модульний контроль (ПМК) – це один з видів контролю стану засвоєння знань та вмінь студента з модуля навчальної дисципліни. Поточно-модульний контроль включає оцінювання знань студента під час проведення семінарських занять, виконання завдань самої пішої та індивідуальної роботи, тестування,

колоквіуму, контрольної роботи і проведення модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль (ПК) – це контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачений екзамен.

Підсумковий контроль може здійснюватися у двох варіантах.

Перший варіант – підсумковий контроль проводиться в усній і (або) письмовій формі за вибором кафедри.

Другий варіант – захист результатів виконання індивідуального навчально-дослідницького завдання з поданням відповідного звіту.

З навчальних дисциплін, для яких навчальним планом передбачений залік, контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому визначається за результатами поточно-модульного контролю.

Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання (ІНДЗ) – специфічний вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, наукового чи навчально-дослідницького характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу. Результатами ІНДЗ може бути підготовка наукових звітів, участь (з публікацією тез доповідей) у науково-практичних конференціях, олімпіадах, публікація наукових статей тощо. Зміст, форми, звітність, порядок і критерії оцінювання ІНДЗ встановлюється згідно пропозицій викладача кафедри.

Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни – це числова величина, яка дорівнює сумі набраних студентом знань балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни за встановленою для дисципліни шкалою розподілу балів.

Рейтинг студента – це порядкова позиція студента в академічній групі за результатами навчання з навчальної дисципліни. Оцінка, отримана студентом у разі повторного оцінювання результатів навчання, на сукупний рейтинг студента не впливає.

Шкала оцінювання знань студента встановлює взаємозв'язки між рейтинговим показником з дисципліни, національною шкалою оцінювання знань студента і шкалою оцінок ECTS.

Шкала оцінювання знань

Рейтинговий показник	Оцінка у національній		Оцінка ECTS
90–100	Зараховано	5 (відмінно)	A (відмінно)
82–89		4(добре)	B (добре)
75–81			C (добре)
68–74			D (задовільно)
60–67		3 (заловільно)	E (задовільно)
35–59		2 (незадовільно)	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання

1–34	Незараховано	–	F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням
------	--------------	---	---

Критерії визначення оцінок

5 (відмінно) А «**відмінно**» – студент глибоко і досконало знає матеріал усіх тем дисципліни, повністю засвоїв теоретичні основи курсу, уміє визначати причини і наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбулися в зарубіжній історії.

4 (добре) В – «**дуже добре**» – студент добре засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з окремими неточностями (у визначенні характеристики подій і явищ зарубіжної історії тощо).

С – «**добре**» – студент засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з кількома помилками.

3 (задовільно) D – «**задовільно**» – студент в цілому засвоїв теоретичний матеріал і набув практичних навичок, що дозволяє йому непогано виконувати завдання, проте кількість суттєвих помилок становить більше трьох.

E – «**задовільно**» – студент ознайомлений в загальних рисах з теоретичним матеріалом і має практичні навички, достатні для виконання завдань на рівні мінімальних вимог.

2 (незадовільно) FX – «**незадовільно**» – студент має уявлення про теоретичний матеріал дисципліни, але при виконанні практичних завдань допускається дуже грубих помилок. Необхідно повторно опрацювати матеріал і повторно скласти іспит.

F – «**незадовільно**» – студент не засвоїв матеріал навчальної дисципліни не розуміє теоретичного матеріалу та не має практичних навичок для виконання поставлених завдань. Необхідна подальша робота з обов'язковим повторним опрацюванням курсу.

2. Розподіл балів на поточно-модульний і підсумковий контроль знань.

Загальна кількість балів, що відводиться на навчальну дисципліну – 100 балів. З дисциплін, для яких навчальним планом передбачено проведення підсумкового контролю (екзамену) на поточно-модульний контроль виділяється 75 балів, на підсумковий контроль – 25 балів. З дисциплін, для яких підсумковий контроль передбачено у формі заліку, на поточно-модульний контроль виділяється 100 балів.

2.1. Поточно-модульний контроль

Розподіл і затвердження за кожним видом роботи балів поточно-модульного контролю здійснюється з урахуванням наступних підходів.

Кількість балів, що припадає на поточно-модульний контроль (100 або 75 балів), розподіляється відповідно по модулях відповідно до їх кількості і змісту згідно з робочою програмою навчальної

дисципліни.

У межах кожного модулю кількість балів розподіляється по змістових модулях за різними видами навчальної діяльності студента і на модульну контрольну роботу.

В межах змістового модулю кількість балів розподіляється за такими видами навчальної діяльності студента:

- усна відповідь на семінарських заняттях та колоквиумах;
- поточні контрольні роботи;
- тестування;
- публікації у наукових виданнях;
- участь у наукових гуртках та проблемних групах;
- участь у розробці навчально-методичних матеріалів;
- підготовка рефератів, доповідей;
- розв'язання завдань;
- самостійна та індивідуальна робота із змістового модулю;
- доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного

рівня.

Модульна контрольна робота проводиться у письмовій формі після вивчення всіх змістових модулів у формі опитування, тестування, поточних контрольних робіт тощо. Форма і зміст модульної контрольної роботи визначається кафедрою.

Певну кількість балів студент одержує за виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи з окремого модулю і підготовку відповідного звіту про її виконання.

Бали за відвідування занять не нараховуються, водночас зменшується кількість балів за пропуск занять без поважних причин.

2.2. Підсумковий контроль

Підсумковий контроль є обов'язковим окремим модулем у навчальних дисциплінах, для яких навчальним планом передбачено проведення екзамену. Загальна кількість балів, яка виділяється на підсумковий контроль становить 25 балів.

3. Організація і порядок проведення поточно-модульного і підсумкового контролю

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для кожної навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру.

3.1. Організація і проведення поточного контролю

Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмінь студентів з того чи іншого модулю.

Оцінювання знань з того чи іншого змістового модулю проводиться за результатами проведення семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов'язкового виконання студентом модульної контрольної роботи.

Результати поточно-модульного контролю виставляються в журналах обліку роботи академічних груп.

3.2. Організація і проведення модульної контрольної роботи

До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх передбачених видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю, в тому числі завдання самостійної роботи, реферати, контрольні роботи, тестування тощо.

Модульні контрольні роботи проводяться у письмовій формі.

У разі, коли студент не з'явився на проведення модульної контрольної роботи без поважних причин, він отримує нуль балів.

Перездача модульної контрольної роботи і її допускається у строки, які встановлюються викладачем.

3.3. Організація і проведення підсумкової о контролю

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі модульні контрольні роботи, передбачені для навчальної дисципліни і за рейтинговим показником набрали не менш як 35 балів (з 75 балів).

У разі, коли рейтинговий показник з навчальної дисципліни (за поточно-модульним контролем) не менш ніж 61 бал, студент має право не складати підсумковий контроль з навчальної дисципліни. Рейтинговий показник студента при цьому виставляється відповідно до набраної кількості балів.

За результатами підсумкового контролю рейтинговий показник з навчальної дисципліни не може бути зменшений.

3.4. Визначення рейтингового показника з навчальної дисципліни

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено екзамен встановлюється як сума набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни і підсумкового контролю за встановленою шкалою розподілу балів.

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено залік встановлюється як сума набраних студентом балів за поточно-модульним контролем.

Якщо студент не погоджується з результатами контрольних заходів, він може протягом двох днів після ознайомлення з результатами, звернутися з апеляцією до завідувача кафедри. Завідувач кафедри протягом трьох днів разом з викладачем, розглядає апеляцію і приймає остаточне рішення, про яке повідомляється студент.

За результатами апеляції кількість виставлених балів не зменшується.

Якщо у підсумку студент отримав за рейтинговим показником оцінку „FX”, то він допускається до повторного складання підсумковою контролю з дисципліни. Студент, допущений до повторного складання підсумкового контролю зобов'язаний у терміни, визначені деканатом, перездати невиконані (або виконані на

низькому рівні) завдання поточно-модульного контролю, виконати модульні контрольні роботи і скласти підсумковий контроль. Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни при цьому визначається за результатами повторного складання підсумкового контролю і не впливає на загальний рейтинг студента.

У разі отримання студентом за рейтинговим показником оцінки „F”, то він повинен пройти повторний курс вивчення цієї дисципліни протягом наступного семестру (навчального року) за графіком, встановленим деканатом. Бали, отримані студентом при вивченні дисципліни у попередній період, анулюються.

Розподіл балів при оцінюванні знань студентів.

№ п/п	Об’єкт контролю	Оціночні нормативи в балах	Примітки
1.	Робота на семінарських заняттях: – виступ – доповнення	відм. – 5 балів добре – 4 бали задов. – 3 бали незадов. – 0 балів 1 – 2 бали	
2.	Поточні контрольні роботи: – контрольні роботи – тестування	відм. – 5 балів добре – 4 бали задов. – 3 бали незадов. – 0 балів	
3.	Модульний контроль: – контрольні роботи	відм. – 10 балів добре – 8 балів задов. – 6 балів незадов. – 0 балів	
4.	Підготовка та захист рефератів	відм. – 8 балів добре – 6 балів задов. – 4 бали незадов. – 0 балів	Враховується використання джерел та наукової літератури. За оригінальність судження можливе заохочення до 5 балів
5.	Самостійна та індивідуальна робота	відм. – 5 балів добре – 4 бали задов. – 3 бали незадов. – 0 балів	

6.	Доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня	5–25 балів	
7.	Публікації в наукових виданнях	25 балів	
8.	Участь в наукових гуртках та проблемних групах	6–10 балів	
9.	Участь у розробці навчально-методичних матеріалів	10 балів	

Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результатами всіх видів робіт впродовж вивчення курсу на підставі критеріїв, що наведені в таблиці:

Університетська шкала оцінювання (100-бальна)	Національна шкала оцінювання (5-бальна)	Оцінка за шкалою ECTS (7-бальна)	Критерії визначення оцінки
90 – 100	5 (відмінно)	A	відмінно – студент глибоко і досконало знає матеріал усіх тем дисципліни, повністю засвоїв теоретичні основи курсу, уміє визначати причини і наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися на території краю, володіє інформацією щодо сучасного стану соціально-

			економічного та культурного розвитку Черкащини, уміє характеризувати суспільно-політичну ситуацію в регіоні.
80 – 89	4 (добре)	В	<i>дуже добре</i> – студент добре засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з окремими неточностями (у визначенні дат, характеристики подій і явищ місцевої історії тощо)
70 – 79			
		С	<i>добре</i> – студент засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з кількома суттєвими помилками
60 – 69	3 (задовільно)	D	<i>задовільно</i> – студент в цілому засвоїв теоретичний матеріал і набув практичних навичок, що дозволяє йому непогано виконувати завдання, проте кількість суттєвих помилок становить більше трьох
50 – 59			

		Е	задовільно – студент ознайомлений в загальних рисах з теоретичним матеріалом і має практичні навички, достатні для виконання завдань на рівні мінімальних вимог
30 – 49	2 (незадовільно)	FX	незадовільно – студент має уявлення про теоретичний матеріал дисципліни, але при виконанні практичних завдань допускається дуже грубих помилок. Необхідно повторно опрацювати матеріал і повторно скласти іспит
0 - 29			

4.4. Модульна контрольна робота Варіант № 1

1. Дайте ґрунтовну відповідь на питання:

1.1 Які особливості характерні для економічного розвитку Росії другої половини ХІХ ст.

1.2. В яких політичних умовах був створений Тимчасовий уряд.

2. Поясніть значення термінів: демократія, парламент, реформа, монархія.

Варіант № 2

1. Дайте ґрунтовну відповідь на питання:

1.1. Які події в політичному житті Росії сприяли такому особливому явищу в державній діяльності російського самодержавства, як почерговість реформ та контрреформ? В чому полягала своєрідність цього проекту?

1.2. Яке ставлення до Першої світової війни було у основних політичних партій та різноманітних верств населення?

2. Поясніть значення термінів: распутінщина, контрреформа, економічна криза, двовладдя.

Варіант № 3

1. Дайте ґрунтовну відповідь на питання:

1.1. В чому полягала сутність столипінських реформ і які особливості російського суспільства ускладнювали втілення їх в життя?

1.2. Як в період двовладдя різноманітні політичні партії боролися за вплив на народні маси?

2. Поясніть значення термінів: конституція, реакція, маніфест, протекціонізм.

Варіант № 4.

1. Дайте ґрунтовну відповідь на питання:

1.1. Які адміністративні перетворення відбувалися на початку ХІХ ст. в Росії? Як вони впливали на соціально-економічну сферу життя суспільства?

1.2. Яку позицію по відношенню до лютневої революції 1917 р. зайняли політичні партії?

2. Поясніть значення термінів: революція, декрет, самодержавство, економічний підйом.

Джерела

1. Берв-Флеровський В. В. Положение рабочего класса в России / В. В. Берв-Флеровський. – М., 1938.
2. Валувев П. А. Дневник П. А. Валувева, министра внутренних дел / П. А. Валувев. – М., 1961. – Т. 1–2.
3. Витте С. Ю. Воспоминание : в 3 т. / С. Ю. Витте. – М., 1960.
4. Волков А. А. Около царской семьи / А. А. Волков. – М., 1997.
5. Государственные деятели России глазами современников. Александр II. – М., 1995.

6. Дневник императора Николая II. – М.,1991.
7. Дневник кн. Святополк-Мирский за 1904–1905 гг. – М.,1965.
8. Конец крепостничества в России : документы, письма, мемуары, статьи. – М.,1994.
9. Калинычев Ф. И. Государственная дума в России : сб. документов и материалов / Ф. И. Калинычев. – М.,1957.
10. Монархия перед крушением. 1914–1917. Бумаги Николая II и др. : документы. – М.,1927.
11. Отмена крепостного права : доклады министра внутренних дел о проведении крестьянской реформы (1861–1862). – М. ; Л.,1950.
12. Победоносцев К. П. Письма Победоносцева к Александру II / К. П. Победоносцев. – М.,1925–1926. – Т.1–2.
13. Программы политических партий России конца XIX – начала XX в. – М., 1995.
14. Российский императорский дом. Дневник. Письма. Фотографии. – М.,1992.
15. Столыпин П. А. «Нам нужна великая Россия...» : полн. собр. речей в Государственной думе и государственном совете. 1906–1911 / П. А. - М.,1991.
16. Энгельгардт А. Н. Из дневника.12 писем.1872–1887 / А. Н. Энгельгардт. – М.,1960.

Література

1. Аврех А. Я. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. – М., 1991.
2. Власть и реформы. От самодержавия к советской России. – СПб., 1996.
3. Данилов Ю. Н. На пути к крушению: очерки из последнего периода русской монархии / Ю. Н. Данилов. – М., 1992.
4. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., 1983.
5. Зайончковский П. А. Отмена крепостного права в России / П. А. Зайончковский. – М., 1968.
6. Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов / П. А. Зайончковский. – М., 1964.
7. История России XIX – начало XX вв. – М., 1998.
8. Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX вв.) / Ю. И. Кирьянов. – М., 1979.

9. Ксенофонтов И. Н. Георгий Гапон: вымысел и правда / И. Н. Ксенофонтов. – М., 1996.
10. Королёва Н. Г. Первая российская революция и царизм / Н. Г. Королёва. – М., 1982.
11. Лаверычев В. Я. Государство и монархия в дореволюционной России / В. Я. Лаверычев. – М., 1982.
12. Ленин В. И. Развитие капитализма в России / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1967. – Т. 3.
13. Рындзюнский П. Г. Утверждение капитализма в России / П. Г. Рындзюнский. – М., 1978.
14. Соловьев А. М. Промышленная революция в России в XIX в. / А. М. Соловьев. – М., 1990.
15. Симонов М. С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции / М. С. Симонов. – М., 1987.
16. Чернуха В. Г. Крестьянский вопрос в правительственной политике России (60–70 годы XIX в.) / В. Г. Чернуха. – М., 1971.
17. Шелохаев В. В. Либеральная модель переустройства России / В. В. Шелохаев. – М., 1996.
18. Эйдельман Н. Революция сверху / Н. Эйдельман. – М., 1989.

Термінологічний словник

Автономія – самостійне національне державне утворення, що входить до складу союзної республіки в межах, визначених при його участі вищими органами влади союзної республіки.

Анексія – (лат. *Annexio* – приєднання) – це насильницьке захоплення державою всієї або частини території іншої держави або народу і включення її до свого складу. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії і спричиняє міжнародно-правову відповідальність.

Архімандрит – старший чернець сан 2-го ступеня священства (перед єпископом); зазвичай його мають настоятелі православних монастирів.

Асигнації – паперові гроші, що випускалися в Росії з 1769 р. У зв'язку з різким знеціненням і введенням срібного монометалізму анульовані 1 січня 1849 р.

Військово-промисловий комплекс – союз системи національного військового виробництва і політичних сил, зацікавлених в його пріоритетному розвитку.

Волюсть – адміністративно-територіальна одиниця в Росії до початку ХХ ст. У Давній Русі – вся територія княжого володіння. Слово «волюсть» відповідало поняттям «земля», «область», «країна». Пізніше волюсть – невелика адміністративно-територіальна одиниця, що виникла на основі селянської громади. З 1861 р. – одиниця станового селянського управління. Після Лютневої революції – одиниця всестанового самоврядування. Скасована в 1923–1929 рр.

Волюнтаризм – політика, що не рахується з об'єктивними законами, реальними умовами і можливостями.

«Тимчасово зобов'язані» селяни – колишні кріпаки, звільнені за «Положенням» 19 лютого 1861 р., але не переведені на викуп. Право користування землею для них надавалося за встановлені законодавчим шляхом повинності і платежі. З придбанням земельного наділу «тимчасово зобов'язані» селяни переходили в розряд землевласників. У 1881 р. був виданий закон про обов'язковий викуп наділів «тимчасово зобов'язаними» селянами.

Геополітика – фундаментальне поняття теорії міжнародних відносин, характеризує місце і конкретно-історичні форми впливу територіально-просторових особливостей положення держав або блоків держав на локальні, континентальні та глобальні міжнародні

процеси.

Дворянство – один з вищих станів феодального суспільства, що володіє закріпленими в законі і передається у спадок привілеями. У Росії дворянство виникло в XII–XIII ст. як нижча частина військового стану. З XIV ст. дворяни отримували за службу землю (маєток). За Петра I завершилося становлення дворянства, яке поповнювалося вихідцями з інших верств в результаті їх просування по державній службі. У 1762 р. дворянство домоглося звільнення від обов'язкової військової і цивільної служби, введеної Петром I; дворянство не підлягало тілесним покаранням, звільнялося від рекрутської повинності, особистих податей. Жалувана грамота (1785 р.) Катерини II (на права вольності і переваги російського дворянства) встановлювала широке коло особистих привілеїв дворянства, вводила дворянське самоврядування. Як стан дворянство було ліквідовано після Жовтневої революції (1917 р.).

Земський начальник – представник судово-адміністративної влади в сільській місцевості. Він здійснював контроль за виборними органами селянського самоврядування і був першою судовою інстанцією для селян та іншого податного населення. Згідно з «Положенням про земських дільничних начальників» (12 липня 1889 р.) вони призначалися з місцевих спадкових дворян і затверджувалися міністерством внутрішніх справ за поданням губернатора. Посада існувала до 1917 р.

Зубатовщина – політика «поліцейського соціалізму», впроваджена начальником Московського охоронного відділення С. В. Зубатовим (з 1896 р.) і Особливим відділом департаменту поліції (1902–1903 рр.). Збутов створив систему політичного розшуку, легальних робітничих організацій під контролем поліції. Після Лютневої революції 1917 р. покінчив життя самогубством.

Імператор – титул одноосібних глав деяких монархічних держав. У Росії прийнятий Петром I в 1721 р. в ознаменування Ніштадського миру зі Швецією. Останній російський імператор – Микола II.

Колегії – центральні державні установи, створені Петром I в ході реформ державного управління. В основу роботи нових державних установ, утворених в процесі перебудови приказної системи, був покладений колегіальний принцип управління.

Конверсія – переведення військово-промислових підприємств на випуск мирної продукції.

Контрибуція (лат. – збирати) – стягування після війни з

переможеної держави державою-переможцем грошей або інших матеріальних цінностей, а також примусові грошові побори, що стягуються властями з населення на окупованій території.

Концесія – договір на здачу іноземним фірмам підприємств або ділянок землі з правом виробничої діяльності; саме підприємство, організоване на основі такого договору.

Лібералізм – світогляд, що поєднує в собі ліві (мінімалістичний гуманізм, індивідуалізм, етнічний і культурний егалітаризм) компоненти в області політики і праві (ринок, приватизація, приватна власність, капіталізм) – в галузі економіки. Правляча ідеологія атлантичного табору. Політичним виразом лібералізму є ліберал-демократія.

Маніфест – урочисте письмове звернення верховної влади до народу з приводу якоїсь дуже важливої події (прийняття важливого законопроекту, оголошення війни тощо); писане звернення політичної партії або громадської організації, яке має програмний характер; писаний виклад творчих принципів літературного або мистецького угруповання, напрямку чи окремого автора.

Масонство (від англ. і фр. – вільний каменярь) – релігійно-етичний рух, створений з метою впливу на владні структури держави. Об'єднуючись у ложі, масони прагнуть створити всесвітню організацію цього союзу. У Росії масонство з'явилося в 30-х рр. XVIII ст. Найбільший вплив в кінці XVIII ст. придбало товариство Н. І. Новікова та І. Т. Шварца та ін., що зазнав переслідувань з боку Катерини II. Павло I належав до масонської організації, а Олександр I в 1822 р. офіційно заборонив масонство. На початку XX ст. академік М. М. Ковалевський за участю представників французького масонства заснував у Росії 28 лож. Відомі представники знаті, офіцерства, підприємців, професури, члени політичних партій підтримували масонство, переслідуючи свої політичні цілі.

Оброк – щорічний збір грошей або продуктів поміщиками з феодально-залежних селян. Оброк міг включати в себе і ремісничі вироби. На Русі продуктивний оброк з'явився у IX ст. у вигляді данини, в XVI ст. до натурального податку додалася і панщина, тобто робота безпосередньо на панській землі. Скасовано продуктивний оброк в 1861 р., а грошовий зберігався до 1883 р. для «тимчасовозобов'язаних» селян.

Просвітництво – широкий ідейний рух у різних країнах,

пов'язаний з боротьбою проти феодального гніту, за встановлення «царства розуму», заснованого на «природній рівності» і політичній волі. У Росії Просвітництво виникло в другій половині XVIII ст. під впливом Великої французької революції та ідей французьких просвітителів Вольтера, Руссо, Монтеск'є та ін. Російськими просвітителями стали Н. І. Новіков, А. Н. Радищев та ін.

Простір – основне поняття геополітики. Є не кількісною, а якісною категорією. Структура простору зумовлює структуру історії (в першу чергу політичної історії).

Протекціонізм – економічна політика держави, націлена на захист національної економіки від іноземної конкуренції. Реалізується за допомогою фінансового заохочення вітчизняної промисловості, стимулювання експорту, обмеження імпорту.

Революція – це фундаментальна структурна зміна існуючої природної, соціальної, політичної чи економічної системи, яка зазвичай відбувається раптово або протягом відносно короткого часу. Революція може бути як насильницькою, так і мирною.

Репарації – відшкодування переможеною державою збитків державі-переможцеві.

Реформа – це комплекс заходів, яким запроваджуються такі нові умови діяльності в сфері суспільних відносин, які не змінюють основ (перш за все, економічних) системи суспільних відносин, але призводять до викорінення негативних суспільних явищ, які за попередніх умов народилися й розквітли. Новий стан вводиться законодавчим шляхом. Процес реформування суспільства або окремої його сфери здійснюється владою за умови неможливості при наявному стані суспільства мати позитивний розвиток країни або сфери суспільної діяльності.

Русифікація – це сукупність дій та умов, спрямованих на зміцнення російської національно-політичної переваги в країнах, що входять до складу Росії, чи перебувають в сфері її впливу, за допомогою переходу чи переведення осіб неросійської національності на російську мову й російську культуру та їхньої подальшої асиміляції. Русифікацію зумовила державна політика російських режимів – спочатку царського, а згодом радянського, та обставини, що в них перебували внаслідок своєї приналежності до Російської імперії чи Радянського Союзу неросійські народи.

Самодержавство – монархічна форма правління в Росії, при якій

носієві верховної влади, – імператорові, королю, царю – належали верховні права в законодавстві (затвердження законопроектів), у верховному управлінні (призначення і звільнення вищих чиновників, верховне керівництво центральними і місцевими установами і органами управління, верховне командування армією і флотом, завідування фінансами і ін.), у вищому суді (затвердження вироків помилування).

Синдикат – одна з форм монополістичних об'єднань, що характеризується тим, що розподіл замовлень, закупівлі сировини і реалізація виробленої продукції здійснюються через єдину збутову контору. Учасники синдикату зберігають виробничу, але втрачають комерційну самостійність.

Стан – соціальна група докапіталістичних товариств, яка має закріплені у звичаях або законах права і обов'язки, які передавалися у спадок.

Царізм – державний лад на чолі з царем; царський режим.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Навчально-методичне видання

**РОСІЙСЬКЕ САМОДЕРЖАВСТВО МІЖ РЕФОРМАМИ І
РЕВОЛЮЦІЯМИ (1894–1917 РР.)**

Навчально-методичний посібник

Звірковський Ігор Володимирович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
ЧНУ ім. Б. Хмельницького

Іржавська Анжела Петрівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
ЧНУ ім. Б. Хмельницького

Підписано до друку 7.04.2015

Тираж 100 прим.

Ум. друк арк. 2,8

Друк ФОП «АММО»